

ANCIENT IRANIAN STUDIES

یسنده و هشتنامه ایستادن بستانان

نقش پناهندگان در مناقشه‌های مرزی میان ایران و روم و پیشبرد اهداف سیاسی و نظامی ساسانیان
نویسنده (گان): حمید کاویانی پویا، مهرناز زرجانی
منبع: پژوهشنامه ایران باستان، سال ۴، شماره ۱۳، ۵۹-۸۰.
گروه پژوهشی باستان کاوی تیسافرن

The Role of Refugees in the Border Disputes Between Iran and Roman Empire and Advancing the Political and Military Goals of the Sasanian Empire

Author(s): Hamid Kavyanipooya, Mehrnaz Zarjani

Source: Ancient Iranian Studies, July 2025, VOL. 4, NO. 13, 59-80.

Published by: Tissaphernes Archaeological Research Group

Stable URL:

<https://doi.org/10.22034/ais.2025.464740.1103>

© 2025 The Author(s). Published by Tissaphernes Archaeological Research Group, Tehran, Iran. [Open Access.](#)

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>), which permits non-commercial re-use, distribution,

and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited, and is not altered, transformed, or built upon in any way.

The ethical policy of Ancient Iranian Studies is based on the Committee on Publication Ethics (COPE) guidelines and complies with International Committee of Ancient Iranian Studies Editorial Board codes of conduct. Readers, authors, reviewers and editors should follow these ethical policies once working with Ancient Iranian Studies. The ethical policy of Ancient Iranian Studies is liable to determine which of the typical research papers or articles submitted to the journal should be published in the concerned issue. For information on this matter in publishing and ethical guidelines please visit www.publicationethics.org.

www.tissaphernesArc.ac.ir

The Role of Refugees in the Border Disputes Between Iran and Roman Empire and Advancing the Political and Military Goals of the Sasanian Empire

Hamid Kavyanipooya¹ , Mehrnaz Zarjani²

Abstract

The Sasanian along with Rome, were two prominent powers of the ancient world that had the friendliest or hostile relations with each other. In the meantime, we witnessed the migration and permanent or temporary presence of some people in the mentioned lands, but of course, this movement was not always legal or voluntary; Rather, people sought a safe place to save their life or property or to find a lost position to foreign lands due to various issues, and the authorities also sought refuge for various reasons and according to the benefits that these refugees had them, accepted them. In this research, while studying and using existing first-hand sources, as well as taking advantage of recent research and with a historical method and a descriptive-analytical approach, it has been tried to be paid the situation of refugees and the effects of these refugees on the foreign relations of the governments (Iranian and Roman). The findings of this research show that in addition to various factors, what was desired by the Sasanian and Roman government in accepting refugees and their favorable attitude towards them; It is the role played by these refugees as religious minorities living in disputed areas, prominent military figures and even people belonging to the royal family and rulers in the ease of dominating border areas and winning battles.

Keywords: Refugees; Sasanian Empire; Roman Empire.

¹ Department of Iranology, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran. (Corresponding Author). h.kavyanipooya@basu.ac.ir

² Shahid Bahonar University of Kerman, Faculty of Literature and Humanities, Department of History, kerman. Iran.

Article info: Received: 29 June 2024 | Accepted: 18 March 2025 | Published: 1 July 2025

Citation: Kavyanipooya, Hamid; Zarjani, Mehrnaz. (2025). The Role of Refugees in the Border Disputes Between Iran and Roman Empire and Advancing the Political and Military Goals of the Sasanian Empire. *Ancient Iranian Studies*, Vol. 4 (13), 59-80.

<https://doi.org/10.22034/ais.2025.464740.1103>

Introduction

Asylum has been a recurring crisis throughout history, often forcing individuals from different societies to leave their homeland. Various factors have contributed to people seeking asylum. As mentioned, fear of persecution due to political issues, religious beliefs, or ethnic minority status—as well as war, violence, and even natural disasters—have all played a role in this phenomenon. Among those who considered Iran an unsafe place to live due to religious restrictions and political pressures, some belonged to the royal family. Amid succession disputes and internal rivalries, they sought refuge either in Iran or, at times, from Iran to Rome (and Byzantium). Their goal was to regain or secure their desired positions with the support of the host country's military and political power. Moreover, economic challenges and cultural limitations—such as restrictions on scientific and intellectual activities—were other significant factors that drove individuals to migrate in search of a safer and more favorable environment.

Methodology

This research investigates the influence of refugees on Sassanian and Roman foreign relations through a multi-faceted analysis of various historical sources. By examining accounts from Greek and Roman historians, Armenian texts, and select historians from the Islamic period, in conjunction with recent research, the study aims to elucidate the subject matter.

Discussion

Due to their prominence in the ancient world, both the Sassanian and Roman empires were often chosen as destinations for asylum and migration by individuals who found the political, religious, or cultural conditions of their homeland unfavorable or sought better opportunities. In other words, these two long-standing rival empires became havens for claimants to power, dethroned rulers, and ambitious individuals seeking higher status. Despite their hostilities, Persians and Romans were often regarded by their elites as potential allies who could support each other against internal and external threats, sometimes forming strategic alliances. The defeat of monarchs in certain wars and their subsequent removal from power often led some dethroned kings and court officials to seek asylum in neighboring states, both to preserve their lives and to reclaim their lost positions. In turn, the host states used these exiles to justify intervention in the internal affairs of their rivals, leveraging their presence for political and strategic gain. The strategic use of refugees was evident in how ancient powers incorporated them into military campaigns and expansionist wars. Many of these exiled individuals, particularly those with familial ties to rulers and legitimate claims to the throne, played crucial roles in the political and military strategies of both the Sassanians and the Romans. Beyond royal exiles, military personnel and warriors also formed an important class of refugees. Given their integral role in governance and warfare, their asylum and subsequent allegiance shifts had significant

consequences. High-ranking military refugees could strengthen the forces of their new hosts while simultaneously weakening their former armies by demoralizing troops, revealing strategic information, and exposing battle plans. However, refugees were not limited to military leaders and soldiers defecting for strategic reasons. In some cases, entire communities sought asylum in neighboring lands due to religious differences with their rulers. These displaced populations often aligned themselves with the adversaries of their former rulers, seeking support and protection. Additionally, internal political instability played a key role in asylum-seeking patterns. High-ranking officials, as well as large groups of people from disputed territories and contested cities, frequently sought refuge in the courts of rival states, further influencing the dynamics of regional power struggles.

Conclusion

The Sassanian and Roman states, each pursuing their own strategic interests and territorial ambitions, consistently welcomed refugees and leveraged their

skills and influence to advance expansionist goals and strengthen control over disputed region. Beyond military personnel and princes, who in addition to their popularity among nobles and soldiers, provided their host states with valuable military expertise and intelligence the role of religious minorities and borderland populations was also significant. These military defectors and exiled royals facilitated the seamless infiltration and domination of contested territories, often contributing to decisive victories. Moreover, the impact of religious minorities and communities living in disputed border regions between Iran and Rome cannot be overlooked. These groups not only reinforced the military strength of their host nation by increasing its population and sympathy with the opposing power often allowed rival states to assert control over their homelands with minimal military effort. By supporting their newfound allies, these refugees and displaced populations played a crucial role in shifting the balance of power in their regions.

نقش پناهندگان در مناقشه‌های مرزی میان ایران و روم و پیشبرد اهداف سیاسی و نظامی ساسانیان

حمید کاویانی پویا^۱ , مهرناز زرجانی^۲

چکیده

ساسانیان در کنار روم دو قدرت مطرح دنیای باستان بودند که بیشترین مناسبات دوستانه و یا خصمانه را با یکدیگر داشتند. در این بین گاه شاهد مهاجرت و حضور دائمی و یا موقتی برخی افراد در سرزمین‌های مزبور بودیم که البته همواره این آموذو شد، قانونی و از روی میل و اختیار نبود؛ بلکه افرادی بنابر مسائل گوناگون به دنبال مکانی امن برای حفظ جان و یا مال خود و یا یافتن موقعیت ازدست‌رفته به سرزمین‌های بیگانه پناهنده می‌شدند و قدرت‌ها نیز بنا به دلایل گوناگون و باتوجه به مزایایی که این پناهندگان برای آن‌ها داشتند، آنها را پذیرا می‌گشتند. در این پژوهش سعی بر آن است که با مطالعه و بررسی و استفاده از منابع دست اول موجود و همچنین بهره‌بری از پژوهش‌های متأخر و با روش تاریخی و رویکرد توصیفی-تحلیلی با توصیف جایگاه و موقعیت پناهجویان به شرح تأثیراتی که این پناهندگان در روابط خارجی دولت‌های مزبور و به‌ویژه پیشبرد اهداف توسعه‌طلبانه و برخوردهای نظامی ساسانیان به‌منظور سلطه بر مناطق مورد مناقشه داشتند، بپردازیم. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که بیش از هرچیز آنچه در پذیرش پناهندگان و نگرش مطلوب بدان‌ها از سوی دولت ساسانی و رومی مورد نظر بوده؛ نقشی است که این پناهجویان به‌عنوان اقلیت‌های دینی ساکن در مناطق مورد مناقشه، شخصیت‌های برجسته نظامی و حتی افراد منتسب به خانواده سلطنتی و حکمرانان در سهولت تسلط بر مناطق مرزی و پیروزی در نبردها داشتند. به‌نحوی که به‌سبب جایگاهی که این افراد در بین هم‌میهنان خویش و یا نیروی نظامی کشور خود داشتند و البته به‌دلیل بهره‌مندی از مهارت‌ها و آگاهی نظامی، در مواقعی می‌توانستند سبب جلب نیروهای دشمن شده و دولت‌های میزبان و به‌ویژه ساسانیان از شهرت و آگاهی آنها در برخوردهای نظامی و نفوذ در مناطق مورد نظر بهره‌جویند.

واژه‌های کلیدی: پناهندگان، ساسانیان، رومیان.

^۱ گروه ایران‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران. (نویسنده مسئول). h.kavyanipooya@basu.ac.ir

^۲ گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران.

مشخصات مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۴/۹ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۸ | تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۴/۱۰

استناد: کاویانی پویا، حمید؛ زرجانی، مهرناز. (۱۴۰۴). نقش پناهندگان در مناقشه‌های مرزی میان ایران و روم و پیشبرد اهداف سیاسی و نظامی ساسانیان، پژوهشنامه ایران باستان، سال ۴، شماره ۱۳، ۵۹-۸۰.

مقدمه

بر مبنای تعاریف موجود مفهوم پناهنده به فرد یا افرادی اطلاق می‌شود که به دلیل ترس از آزار و اذیت به دلایل نژاد، مذهب، ملیت، عضویت در یک گروه اجتماعی خاص یا عقاید سیاسی و یا برای دستیابی به موقعیت و زندگی بهتر به کشوری دیگر هجرت کرده و تحت تابعیت کشور دیگری قرار می‌گیرد (نک: Tatomi, Burke, 2012: 264). در ایران باستان به سبب جایگاه قدرتمند دولت‌های ایرانی و نفوذ آنها در منطقه، کشور ایران سرزمین مناسبی برای افرادی بود که به دنبال مأمّن و پناهگاهی امن برای ادامه حیات خود بودند؛ چنان‌که افراد صاحب‌منصبی از دولت‌شهرهای یونانی و رومی همچون دمارات شاه اسپارت، هیپیس جبار آتنی و سرداران بزرگی همچون تِمِستوکُل، پائوزانیاس به دربار هخامنشی (Schmitt, 2012. 292-301؛ داندامایف، ۱۳۸۱: ۲۷۵، ۲۸۳) و ترنتینوس ماکسیموس^۱ و لایینیوس به دربار اشکانی (ولسکی، ۱۳۸۳: ۱۵۵؛ Dio, 1925/ 62: 211) پناهنده شدند. پناهندگی از جمله بحران‌هایی است که افراد جوامع مختلف را در طول تاریخ گاهی مجبور به ترک وطن خود می‌کرد و البته عوامل متعددی برای پناهنده شدن این افراد دخیل بودند و همان‌گونه که بیان شد ترس از تعقیب یا پیگرد به دلیل مسائل سیاسی، عقاید مذهبی یا اقلیت‌های قومی، جنگ و خشونت و یا حتی گاهی عوامل طبیعی در پناهندگی اثرگذار بودند. در این بین در کنار جمعیت بسیاری که به سبب سخت‌گیری‌های دینی و فشارهای سیاسی فضای ایران را برای زیست خود امن قلمداد می‌کردند، می‌توان به وابستگان خاندان سلطنتی که به دنبال نزاع‌های جانشینی و رقابت‌های داخلی به کشور ایران و گاه حتی از ایران به روم (و

بیزانس) پناهنده شده تا به واسطه قدرت و نیروی نظامی کشور مقابل بتوانند جایگاه پیشین و یا مورد نظر خود را بیابند، اشاره کرد. این در حالی است که نقش عوامل اقتصادی و عوامل فرهنگی، همچون عدم آزادی فعالیت در حوزه‌های علمی و عقیدتی از دلایل مهم دیگری بود که افراد را برای بهره‌مندی از زندگی در محیطی مطلوب و امن راهی کشورهای دیگر می‌کرد. با وجود این‌که در برخی موارد این رفتار و نوع عملکرد حکومت و در رأس آن پادشاهان بود که سبب گریز نجبا و نظامیان و سران کشوری و لشکری به کشور رقیب می‌شد، مانند آنچه برای سردار فرهاد چهارم «مونه‌زس» رخ داد و این سردار ایرانی را پناهنده رومیان ساخت (پلوتارک، ۱۳۳۸/۴: ۴۰۶) اما در مقابل نیز دولتمردان کشور رقیب برای بهره‌مندی از توان و پتانسیل این پناهجویان در پیشبرد اهداف و منافع مختلف کشور خویش استفاده می‌کردند. در این راستا حتی فیلیپ دوم مقدونی از پناهندگان به دربارش و نفوذ آنها برای پیشبرد منافع خود در آسیا بهره‌افروانی برد (Paolo, 2020: 187-190) رفتاری که بعدها بارها مورد استفاده قرار گرفت. بنابراین کشور ایران و روم را به عنوان دو کشور نیرومند و مطرح دنیای باستان می‌توان دارای جاذبه‌ها و امکاناتی دانست که پناهجویان را جذب خویش می‌ساخت.

بیان مسئله

روابط بین دولت‌ها و کشورها می‌تواند یا از طریق جابه‌جایی اقوام، یا با جنگ و یا با مهاجرت رخ دهد. این عوامل می‌توانند به مرور زمان باعث نفوذ افراد به دربار و نظام سیاسی و اداری دولت‌ها شوند. یکی از عوامل ورود افراد به دولت‌ها، پناهنده شدن آنهاست. برخی اقشار اعم از افراد

¹ Trentinus Maximus

به تأثیری پرداخته‌اند که پناهندگان در مرزها و قلمروهای سرزمینی به نفع و ضرر قدرت‌ها رقم زده‌اند. پژوهش دیگری با عنوان «پناهندگان یونانی در دربار هخامنشی» (مظفری و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۴۱۸-۱۴۳۰) همان‌گونه که از عنوان برمی‌آید، موضوع پناهندگی در دوران هخامنشی و البته پناهجویان یونانی در دربار هخامنشی را بررسی کرده‌اند. در پژوهشی با عنوان «Exile, Refuge and the Greek Polis: Between Justice and Humanity» نویسنده تنها به سده‌های ۴۰۰ تا ۱۰۰ پیش از میلاد و به موضوع چگونگی نگرش به پناهندگان و موضع یونانیان (همچون هومر، آیسخیلوس و دیگران) نسبت به پناهندگی پرداخته است و بر آن بوده است تا رویکردهای بشردوستانه و اخلاقی را عامل مهمی در جلب پناهندگان به دولت‌شهرهای یونانی و مقدونی و سلوکی معرفی کند (Gray, 2017: 190-215). همچون مقاله یادشده برخی پژوهش‌ها به مقوله پناهندگی، چرایی و پیامدهای آن توجه کرده و ضمن ذکر نمونه‌هایی به دنبال این پرسش‌ها بوده‌اند که سرزمین‌های مورد پذیرش پناهندگان چه رفتاری در قبال آنها داشته‌اند (Tatomi, 2020: 127-155). پژوهش دیگری همان‌گونه که در عنوان مطرح می‌شود: «Run for your lives! War and Refugees in the Ancient Near East during the Late Bronze Age» بحث جنگ را به‌عنوان مسئله مهمی در پناهندگی و آوارگی افراد در نظر داشته و بدین امر در اواخر عصر مفرغ پرداخته است (Justel, 2020: 307-329). در مقاله «Refugees in the Levant during the Bronze and Iron Ages» مبحث پناهندگی در اواخر عصر مفرغ به‌عنوان دوره مهمی برای شکل‌گیری پناهندگان در خاور نزدیک باستان بررسی شده و نویسنده بدون ورود به فلات ایران به مسئله پناهندگی و تبعات آن در عصر آهن

نظامی، مقامات کشوری، اقلیت‌های دینی و حتی دانشمندان و صاحبان حرفه، به دلایل مختلف کشور خود را برای زندگی و فعالیت مساعد ندانسته و در کشور همسایه که معمولاً رقیب سیاسی و اقتصادی و دینی کشورشان محسوب می‌شد، پناه و مأمن می‌گرفتند. باتوجه بدین موضوع از مسائل مهم مطرح در این پژوهش این است که پناهندگانی که قلمرو ساسانی یا روم را برای سکونت برمی‌گزیدند، از چه اقشاری و دارای چه مقام و جایگاه سیاسی و یا نظامی بودند؟ و همچنین ساسانیان و رومیان که همواره در تبادلات سیاسی و روابط خارجی به دنبال منافع مختلفی بوده و البته بر سر مناطقی با یکدیگر درگیر بودند؛ پذیرش پناهندگان که گاه تبعاتی برای کشور پذیرنده داشت، چه منافعی را نصیب دولت‌های مزبور در پیشبرد اهداف توسعه‌طلبانه و تسلط بر مناطق مورد مناقشه می‌کرد و باتوجه به تمرکز این پژوهش بر دولت ساسانی، این دولت ایرانی در نبردها و برخوردهای نظامی چه بهره‌ای از این پناهجویان می‌برد؟

پیشینه پژوهش

تاکنون درباره پناهندگان و وضعیت آنها در دوران ساسانی (۲۲۴ م-۶۵۱ م)، اثر مستقلی صورت نگرفته است. در اکثر پژوهش‌ها نیز به صورت مستقیم به این مسئله اشاره‌ای نشده است و اکثر تحقیقات به‌طور پراکنده به مسئله پناهندگی در خلال مباحث تاریخی پرداخته‌اند. به‌طور نمونه در مقاله‌ای با عنوان «نقش پناهندگان در جغرافیای شهرها و مرزهای شاهنشاهی اشکانی با امپراتوری روم از آغاز تا سقوط سلسله؛ با نگاهی به اهمیت آنها در معماری و برنامه‌ریزی شهری دوران معاصر» (مظفری و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۱۹-۶۳۴)، نویسندگان با تمرکز به دوران اشکانی

و روزگار قدرت‌هایی مانند هیتی‌ها، آشوری، بابلی و یهودیان و برخی خدمات و منافعی که پناهندگان برای دولت‌های میزبان داشته‌اند، متمرکز شده است (Burke, 2012: 263-287) بنابراین با وجود برخی پژوهش‌ها درباره پناهندگی در دوران باستان مانند «Refugees in Ancient Greece» (Paolo, 2020: 167-190) که منحصرأ به دوران هخامنشی و شخصیت‌های پناهنده به دربار یونانی پرداخته‌اند، درباره عصر ساسانی که موضوع و مسئله پژوهش پیش رو است، بدون هیچ اثر مستقلى درباره پناهندگان تنها می‌توان به تألیفاتی اشاره داشت که در لابه‌لای موضوعات و ذکر رخداد‌های سیاسی به‌طور پراکنده به برخی پناهجویان و عملکرد آنها پرداخته‌اند.

نگرش و دیدگاه دولت ساسانی و روم نسبت به یکدیگر به‌عنوان مأمن پناهندگان

قلمرو ساسانیان و همچنین قلمرو رومیان به‌سبب جایگاهی که این دو قدرت در دنیای باستان داشتند، می‌توانست همواره به‌عنوان سرزمین‌هایی محسوب شود که افراد مختلفی که از جنبه سیاسی، دینی و فرهنگی سرزمین مادری را دلخواه نمی‌دیدند و یا حتی به‌دنبال موقعیت بهتری بودند، این دو سرزمین را برای پناهنده شدن و مهاجرت انتخاب کنند. به دیگر سخن قلمرو این دشمنان هم‌جوار و دیرین برای مدعیان قدرت و تاج‌باختگان و یا جاه‌طلبانی که در پی جایگاه برتری بودند، می‌توانست سبب جذب پناهندگان شود و محیط امنی برای پناهجویان محسوب شود.

ایرانیان و رومیان با وجود کینه‌جویی‌ها و خصومت‌ها در اغلب مواقع و در اذهان بزرگان دو دولت، به‌عنوان هم‌پیمانانی خطاب می‌شدند که در برابر دشمنان داخلی و خارجی می‌توانستند

بر یکدیگر تکیه کرده، از هم یاری طلبند و در یک جبهه مشترک قرار گیرند. بر این اساس گاه می‌بینیم که شهریاران ساسانی، امپراتوران روم از نوادگان سلم قلمداد کرده و برادر خود دانسته و با آنها ارتباط برقرار می‌کردند (دریایی، ۱۳۹۱: ۳۵) و در نامه‌های دیپلماتیک، دو پادشاه یکدیگر را «برادر من» خطاب می‌کردند (Ammianus Marcellinus, book xvii: 333). سفیر نرسی (افریان) نیز پس از شکست ایرانیان در برابر روم، در نزد دیوکلسین امپراتور روم، شاهنشاه ایران و روم را همچون دو چشم یک انسان می‌داند که باید از یکدیگر حمایت و حفاظت کنند. بدین عبارت: «همه جماعت انسان‌ها می‌دانند که پادشاهان ایران و روم چون دو شیء نورانی و چون دو چشم آدمی می‌باشند که مجبورند متقابلاً یکدیگر را مددکار باشند و زینت دهند» (Rawlinson, 1874/1: 124.125). در این میان یزدگرد اول و آرکادیوس تأثیرات زیادی بر روابط بین امپراتوری‌ها گذاشتند. همچنین تأکید آنها بر اهمیت مفهوم «برادری پادشاهان» باعث شد حاکمان هر دو امپراتوری یکدیگر را برابر ببینند و این بینش و ایدئولوژی حفظ یا ایجاد صلح، یا حتی کمک به یکدیگر در برابر دشمنان مشترک را برای هر دو کشور ضروری می‌ساخت (Ara-bzadeh Sarbanani, 2024: 71). قباد در نامه خود به یوستنین اول (۵۲۷-۵۶۵) عنوان می‌کند که در اسناد باستانی خودمان پیدا کردیم که ما برادر یکدیگر هستیم و اگر یکی از ما به مال یا مردان نیاز داشته باشد، دیگری باید آن را فراهم کند (Malalas, 1986: 234, 263-262). پس از قباد، خسرو اول در سال ۵۶۲ میلادی نیز قیصر روم را برادر می‌خواند (Menander, 1985: 6.1). بنابراین در این بین حتی دیده می‌شود که قیصر روم درخواست سرپرستی برای وارث و جانشین

داده بودند انگیزه داشتند و قدرت ساسانیان به عنوان نیرویی متمرکز و هم‌اورد واقعی رومیان می‌توانست برای بازگرداندن قدرت بدین افراد یا مدعیان قدرت جاذب باشد. بدین‌روی بارها در عصر متأخر باستان شاهد پناهندگی بزرگان و صاحب‌منصبانی از روم به ایران و از ایران به قلمرو رومیان بودیم. با اینکه پناهنده شدن می‌توانست حمایت قدرت سرزمین دیگر را در پی داشته باشد همواره ترس از بازگشت یا بازگرداندن و تسلیم ساختن به کشوری که از آن متواری شده بودند، وجود داشت و در این صورت احتمال مرگ آنها بعید و دور از ذهن نبود (DeBartolo, 2008: 18). بنابراین پناهجویان که در اکثر مواقع از صاحب‌منصبان و حتی خاندان‌شاهی و گاه وارثان تاج‌وتخت شاهی بودند، در صورت پناهندگی تمام توان خود را در ترغیب دولت مقصد برای بازجستن جایگاه پیشین در کشور خود و اطمینان و ضمانتی از عدم آسیب به جان و مال خود به کار می‌بردند و در این بین حمایت حامیان در کشور خویش را عامل مهمی در تشویق و تحریض دولت میزبان بر می‌شمردند. باتوجه بدین ویژگی و پتانسیل افراد پناهنده، گاهی دولتمردان دولت‌های ساسانی و گاه دولت روم با حمایت یکی از بزرگان و اشراف زادگان پناهنده، مدعی تاج‌وتختی را ظاهر ساخته و با پشتیبانی که از وی می‌کردند، می‌کوشیدند دست‌کم اگر نتوانند نامزد خویش را صاحب تخت امپراتوری روم کنند، در امور جانشینی دشمن خویش اختلال ایجاد کرده و موجب بحران جانشینی شوند.

باری ناکامی پادشاهان در برخی جنگ‌ها و کنار زدن آنها از پادشاهی سبب می‌شد بعضی از این شاهان تاج‌باخته و همچنین بزرگان دربار برای نجات جان خود و دستیابی به مقام ازدست‌رفته به سوی دولت مجاور پناهنده شوند و آن دولت نیز

خود را به شاهنشاه ساسانی می‌دهد و با فرستادن ولیعهد خویش او را در پناه قدرت رقیب قرار می‌دهد. توضیح آنکه در دوره یزدگرد اول امپراتور روم آرکادیوس، سرپرستی پسرش تتودوسیوس دوم را به او سپرد و تتودوسیوس را پناهنده ساسانیان ساخت تا بدین‌گونه تضمینی برای جانشینی وی بیاید و هم وی را از آسیبی که احتمال داشت بر اثر درگیری‌های داخلی ممکن بود رخ دهد، برهاند (Daryaee, 2008: 18; Procopius, 1914: book I, band II: 9; Agathias, 1975: 129).

این مسئله نشان از آن دارد که روابط بین دو دولت این امکان را فراهم می‌آورد که در صورت بروز هرگونه مشکل برای یافتن مکان و پناهگاهی امن می‌توان به سرزمین رقیب پناه برد و همچنین از حمایت دولتمردان آن بهره برد. چنین نگرشی را به روم به‌عنوان مأمن و ملجأ بزرگان ساسانی نیز می‌بینیم وقتی که هرمزد چهارم پس از هیاهو و بحران پیش‌آمده، فرزندش خسرو پرویز را برای یاری‌خواهی راهی بیزانس می‌سازد، تا با پناه گرفتن در سرزمین دشمن از آسیب مدعیان قدرت طلب و جنگ‌طلبی سردارانی همچون بهرام چوبین در امان بماند. هرمزد به خسرو سفارش می‌کند که به قیصر یادآوری کند که ایرانیان و رومیان با هم خویشاوندند و بدین‌سان از وی طلب یاری کند: «سخن‌های این بنده چاره جوی

چورفتی یکایک به قیصر بگوی
فریدونیان نیز خویش تواند
چو کارت شود سخت، پیش تواند»
(فردوسی، ۱۳۸۶/۸: ۴۸)

جایگاه و موقعیت پناهندگان و نقش آنها در پیشبرد جنگ‌ها و پیروزی‌ها
مدعیان تاج و تخت و وارثان قانونی حکومت
استفاده از افراد پناهنده در نبردها بسیار اهمیت داشت زیرا آنان برای رسیدن به آنچه از دست

روم و ایران در این زمان است (Edwell, 2008: 183-184). حضور چنین اشخاصی همان‌طور که در موارد دیگری مشاهده خواهد شد سبب می‌شد که آشنایی و گاهی محبوبیت فرد پناهنده در نزد مردمان منطقه مورد نظر نه تنها باعث شود تا بتوان آنجا را به راحتی تصرف کرد بلکه گزینش این فرد به عنوان حاکم منطقه تصرف شده، سبب شود تا شخص پناهنده قدرت غالب را حامی خویش برشمرده و خود را وامدار و مطیع آن دولت بیگانه قلمداد کند و تلاش کند تا برای حفظ موقعیت خود تابع آن حکومت باشد.

نمونه‌ای از این نوع پناهندگان و بهره‌بری از آنها در عصر ساسانی را در روزگار شاپور دوم شاهدیم؛ درواقع پس از گرایش بزرگان ارمنی و ناخارها و پناهندگی به الکساندرسورس و البته شکست و ناکامی در برابر اردشیر بابکان و شاپور اول (Maksymiuk, 2021: 89-93) به تدریج گرویدن ارمنیان به دین مسیحیت سبب دوری آنها از سیاست‌های ساسانی شد. بدین‌روی وقتی که شاپور دوم در جریان هجوم به ارمنستان (۳۶۰ م) که عده کثیری از جمعیت آن دین غیرایرانی اختیار کرده و گرایش به رومیان یافته بودند، به نجبا و ناخارهای ارمنی متوسل شد. در این بین مروژان (مهروژان) آرتسرونی (ارمنی) که چند دهه پس از مسیحی شدن ارمنستان، در ارمنستان زندگی می‌کرد و زرتشتی باقی مانده بود، در حمله به مناطق سوفن و آکیلیسن به شاپور پیوست و خود را پناهنده ساسانیان ساخت که در نتیجه آن آرشاک شاه ارمنستان مجبور به فرار شد. شاپور پس از آرشاک خواهرش هرمزدخت را به ازدواج مهروژان درآورد و حکومت ارمنستان را به وی داد؛ تنها به این شرط که شاهدگان و اشراف را به اطاعت خود و ارمنستان را به آیین مزدیسنی در آورد (خورنی، ۱۳۸۰: ۴۰-۴۸).

به این وسیله درصدد کسب منافع برای دخالت در امور داخلی دولت مقابل خود بود (فرای، ۱۳۹۶: ۳۷۷). بنابراین همواره احتمال این بود که پناهندگان از نظر جایگاه سیاسی حتی بتوانند به عنوان حکمرانان دست‌نشانده دولت‌ها ایفای نقش کنند (کریستن‌سن، ۱۳۹۳: ۱۶۱). در این باره می‌بینیم که شاپور اول پس از اینکه توانست والریانوس را شکست دهد و سپاه روم را به محاصره درآورد، لقب امپراتوری را به سیریادس/ ماریادس نامی که از سرداران رومی پناهنده به وی بود، داده و او را با حمایت خویش راهی روم برای تاجگذاری کرد (کریستن‌سن، ۱۳۷۹: ۳۱۱). از جایگاه این شخص مشخص می‌شود که او از نظر نظامی جایگاه مهمی داشته که توانسته است به عنوان امپراتور دست‌نشانده تعیین شود. سیریادس اهل انطاکیه بود که به شاپور پناهنده شده بود. درواقع او در تصرف انطاکیه توسط شاپور نقشی اساسی ایفا کرد. سیریادس شاپور را تشویق کرد تا به روم حمله کند و به هدف نهایی خود که همانا تصرف انطاکیه بود دست یابد. گزارشی رومی درباره این پناهنده که شاپور به وی وعده امپراتوری روم را داده بود، می‌گوید: «او در آغاز اُدْمَسْتِس و ساپورِس را در پیشروی به سمت انطاکیه و گشودن آن کمک کرده بود» (نولدکه، ۱۳۷۸: ۷۳؛ جلیلیان، ۱۳۹۶: ۸۹). بدین‌گونه با یاری سیریادس به شاپور و هرمزد (ولیعهد شاپور) و با حمله شاپور و سیریادس به انطاکیه بسیاری از شهروندان آنجا پا به فرار گذاشتند؛ اما عده‌ای نیز که طرفدار این سردار رومی بودند در آنجا باقی ماندند. سیریادس از بی‌ثباتی استفاده کرد و حمایت ایرانیان را به دست آورد و خود را در انطاکیه در موقعیتی قدرتمندتر بازگرداند. از این‌رو، عزیمت او به دربار ایران و استقبال مطلوب شاپور، نشان از تنش مداوم میان

بهره برده و به عنوان یکی از سرداران سپاه رومیان در یورش به ایران وی را همراه خویش ساختند. تأثیرگذاری وجود این پناهنده در نزد رومیان از آنجا پیداست که هنگام تصرف قلعه آنا تا اهالی قلعه که تهدیدها و نصیحت‌های قیصر روم (یولیوس) را شنیدند؛ درخواست کردند تا هرمزد برای مذاکره با رومیان به میان آید و در نتیجه صحبت‌های هرمزد با اهالی، آنان به تسلیم رومیان درآمدند (Marcellinus, 1935/24: 349). هرمزد همیشه به این امید بود که رومیان در رسیدن او به پادشاهی کمک کنند؛ به همین دلیل بود که در جنگ‌هایی که بین آنها و شاپور صورت می‌گرفت، شرکت می‌کرد (Zonaras, 2009: 159-160). وجود هرمزد در سپاه رومیان به عنوان شخصیتی ایرانی که جایگاه بالایی داشت این کمک را به آنان می‌کرد تا رومیان بتوانند مناطقی را که تحت تسلط ایرانیان بود را با اعتمادی که اهالی به شاهزاده ایرانی داشتند به راحتی تصرف کنند. علاوه بر هرمزد که در سپاه یولیوس حضور داشت، شاهزاده دیگری به نام ارشک که از شاهزادگان اشکانی و مدعی تاج و تخت ارمنستان بود یولیوس را همراهی می‌کرد. یولیوس قصد داشت این دو را به عنوان شاهان دست‌نشانده خود در ایران و ارمنستان به تخت نشاند (کریستن سن، ۱۳۷۹: ۳۳۲؛ دریایی، ۱۳۸۳: ۳۴؛ زرین کوب، ۱۳۸۴: ۲۰۸-۲۰۹). بهره‌بری از شخصیت‌های عالی مقام در تسلط و نفوذ بر یک منطقه و کامیابی در جنگ‌ها مربوط به یک دوران و اتفاقات استثنایی نبوده و شواهد متعددی در این پناهندگی‌ها و استفاده از آنها در نبردهای ایرانیان و رومیان قابل مشاهده است. به طوری که در روزگار خسرو انوشیروان، در پی جنگ‌هایی که ایرانیان و رومیان با یکدیگر داشتند، خسرو که به سمت غرب در حرکت بود پس از تصرف چند شهر سپس به رها رسید و به فکر

در کارآمدی بهره‌بری از این پناهجویان، گفتنی است که قدرت‌های دوران باستان همواره از این افراد پر نفوذ که به موجب پیوند خویشاوندی با حکمرانان و پادشاهان، حق مشروعی برای تصاحب تاج و تخت نیز داشتند، در لشکرکشی‌ها و جنگ‌های توسعه طلبانه بهره می‌بردند و این اتفاق البته مخصوص و ویژه ساسانیان نبود و رومیان نیز از آن استفاده می‌کردند. به طوری که پس از سقوط اشکانیان و مناقشه و کشاکشی که بین رومیان و ساسانیان برای تسلط بر ارمنستان رخ داد، تیرداد پسر خسرو (شاه ارمنستان) که تبعیت از رومیان را بر غلبه ساسانیان بر ارمنستان ترجیح می‌داد با حمله نرسه به ارمنستان، به روم پناه برد و سپس در کنار گالریوس به ارمنستان یورش آورده و به سبب حامیان و نیروهایی که با خود داشت موجب شکست نرسی و تسلط روم بر ارمنستان شد (Zonaras, 2009/12: 50). یکی از دلایل تفوق رومیان در برابر ساسانیان در این هنگام پناهجویانی سیاسی همچون تیرداد بودند که به سبب انتساب به خاندان شاهی ارمنستان و دارا بودن مشروعیت و مقبولیت در نزد ارمنیان در پیشبرد سیاست‌های توسعه طلبانه رومی و ناکامی ساسانیان در تسلط بر ارمنستان تأثیر بسزایی داشتند. بنابراین دولتمردان رومی مشتاقانه از تقاضای پناهندگی این افراد و جذب شخصیت‌های برجسته استقبال می‌کردند و از شهرت و آگاهی آنها در برخورد‌های نظامی با ساسانیان و نفوذ در مناطق مورد نظر بهره می‌جستند. در این راستا پس از بحران‌های جانشینی رخ داده در بین وارثان نرسی و بزرگان، هرمزد نواده نرسی به نزد رومیان پناهنده شد (فرای، ۱۳۷۳: ۲۳۳). رومیان نیز هنگام جنگ‌هایی که با شاپور دوم برادر هرمزد داشتند، از این شاهزاده ساسانی که می‌کوشید به یاری رومیان بتواند تخت شاهی را به دست بیاورد

تصرف بر آنجا نیز افتاد. یکی از علت‌هایی که او را به تصرف این شهر ترغیب می‌کرد و البته موجب کامیابی وی را پس از مدتی محاصره فراهم آورد، گریز فرزندان «اوکاروس» از امیران قدیمی رُها به نزد ساسانیان بود. پس از فوت اوکاروس، پسرش که فردی ظالم بود از ترس اینکه به‌دست رومیان مجازات شود به ایرانیان پناهنده شد و این‌گونه شهر به تصرف ایرانیان درآمد (Procopius, 1914/2: 371).

نمونه دیگری از این نوع پناهندگی را در روزگار خسرو پرویز شاهد هستیم. افزون‌بر پناهندگی خسرو پرویز به نزد رومیان که به‌سبب آن خسرو تعهد کرد در قبال این پناهندگی و حمایتش در برابر مدعی تاج‌وتخت یعنی بهرام چوبین مناطق مهمی از غرب ایران‌شهر را به بیزانس وا بگذارد و البته همین اوضاع و سعی خسرو پس از مرگ قیصر روم یعنی موریکیوس در بازستاندن مناطق از دست داده، سبب جنگ‌های طولانی شد (سبنوس، ۱۳۹۶: ۹۰؛ طبری، ۲/۱۳۶۲: ۷۲۸؛ بروسیوس، ۱۳۹۲: ۲۰۸). در همین روزگار اتفاقات و بحران‌های داخلی در روم با گریز و یاری‌طلبی یکی از وارثان تاج‌وتخت به دربار ساسانی، موجب جدال‌ها و برخوردهای نظامی بین ایران و بیزانس شد و در این مسیر نقش این پناهنده مهم رومی و برخی بزرگان بیزانسی دلیل اصلی جنگ و کامیابی ساسانیان در پیشروی به قلمرو رومیان بود. سبنوس به فرار شاهزاده رومی پس از مرگ موریکیوس و در پی شورش که در روم اتفاق افتاد، اشاره می‌کند و بیان می‌کند که پس از مرگ امپراتور در شهر شایعه‌ای مبنی بر فرار پسرش تتودوسیوس به پادشاه ایران پیچید (سبنوس، ۱۳۹۶: ۱۴۸). تتوفیلاکتوس مورخ رومی در این باره می‌آورد تتودوسیوس به‌دست اسکندر نامی کشته شده است و زنده ماندن او

و فرارش به‌سوی خسرو شایعه‌ای بود که در میان رومیان پیچید (Theophylact Simocat-, 1988/8: 230). با این حال در رویدادنامه خوزستان نیز به فرار تتودوسیوس نزد خسرو پرویز اشاره شده است و منابع شرقی نیز به حضور او در دربار پرویز اشاره کرده‌اند این مسئله هرچه باشد می‌تواند دلیلی برای بهانه فتح روم شرقی به‌دست خسرو پرویز باشد (رویدادنامه خوزستان، ۱۴۰۰: ۶۶-۶۷) و آنچه مسلم است خسرو از نام و حق این پناهجوی دستاویزی ساخت تا به اهداف نظامی خویش در توسعه قلمرو جامه عمل ببوشاند. البته نباید ناگفته گذارد که پیش از این رخداد، دقیقاً چنین اتفاقی در ایران رخ داده و شاه تاج‌باخته ساسانی پناهجوی دربار بیزانس شده بود. گفتنی است که پس از کودتایی که در دربار هرمزد چهارم رخ داد، ولیعهد هرمزد در برابر تاج‌خواهی یکی از سرداران بزرگ و محبوب ایرانی یعنی بهرام چوبین، ناگزیر به دربار رومیان پناهنده شد (طبری، ۲/۱۳۶۲: ۷۲۷). موریکیوس قیصر روم نیز به‌سبب کمکی که به خسرو در ستاندن تاج‌وتخت از بهرام چوبین کرده بود، به این پناهجوی ایرانی یاری رسانید و توانست بخش‌هایی از قلمرو ساسانیان را ضمیمه قلمرو بیزانس کند و در پیشبرد سیاست توسعه‌طلبانه رومیان از این پناهجوی ایرانی بهره برد. (نیز نک: وینتر و دیگناس، ۱۳۸۷: ۳۳؛ Higgins, 1941: 308). خسرو نیز تا زمانی که موریس زنده بود به‌سبب خدماتی که قیصر روم به وی کرده بود نتوانست و نخواست که سرزمین‌های از دست‌رفته را بازپس گیرد اما پس از مرگ وی و به‌ویژه با پناهنده شدن جانشین قانونی موریس، بهانه لازم به‌دست خسرو افتاد تا بتواند به این مناطق دسترسی پیدا کند. بنابراین همان‌گونه که مشخص است رومیان نیز سعی در دستاویز

سرداران و یا شخصیت‌های جاه‌طلب بیگانه می‌کردند تا بتوانند از این طریق هم از توان نظامی این افراد بهره‌برد و مهم‌تر از آن از نقشه‌ها و اهداف نظامی دشمن مطلع شوند. نمونه‌های چندی از این بهره‌بری از دانش پناهجویان و تأثیر آنها در پیشروی و پیروزی ساسانیان در اسناد و گزارش‌ها بازتاب یافته است. بدین‌گونه که طبق شواهد موجود حتی از دلایل پیروزی شاپور اول در برابر والریانوس خیانت ماکریانوس به‌عنوان معاون فرمانده کل و پناهندگی سیریادس؛ یکی که از سرداران رومی به سپاه ساسانی ذکر می‌شوند (پیرنیا، ۱۳۸۰: ۲۷۵۳؛ مشکور، ۱۳۶۳: ۲۹۲-۲۹۳).

در دوران شاپور دوم نیز پس از کشته شدن یولیانس و به امپراتوری رسیدن یولیانس یکی از نظامیان عالی‌رتبه رومی از دربار روم فرار کرد و به نزد شاپور پناهنده شد. طبق گزارش مارسلینوس این شخص پرچمدار لژیون یولیان بود که با یولیانس امپراتور جدید نزاع شخصی داشت، زیرا او پدر امپراتور را تحقیر کرده بود و اکنون از وی می‌ترسید. بنابراین با توجه به اینکه ثروتمند شده بود به ایرانیان پناهنده شد و به شاپور این مسئله را اطلاع داد که یولیان مرده است و اکنون فردی که یک سپاهی بیش نبود و شجاعت و قدرتی نداشت به امپراتوری رسیده است. شاپور نیز با شنیدن این خبر خوشحال شد و مشتاقانه سپاهیان خود را به سوی رومیان فرستاد تا به‌صورت غیرمنتظره از عقب به ارتش رومیان حمله کنند (Marcelli- nus, 1902/25: 390). همچنین وقتی کنستانتین امپراتور روم و شاپور دوم در حال نبرد بودند؛ آنتونین نامی که از مأموران مهم روم بود و سمت معاون والی میان‌رودان را داشت به‌دلیل اینکه روم در حق او اجحاف‌هایی کرده بود به فکر انتقام از رومیان افتاد و پس از آنکه با تهم‌شاپور

قرار دادن مدعیان تاج‌وتخت برای مداخله در امور داخلی و دامن زدن به بحران‌های سلطنت و جانشینی بودند تا از این طریق بتوانند به اهداف و آمال خویش در توسعه قلمرو و دستیابی به مناطق مورد مناقشه با ساسانیان و کامیابی در نبردها جامه عمل بپوشانند.

نقش نظامیان پناهنده در پیشبرد اهداف نظامی

نظامیان و جنگاوران از جمله طبقاتی بودند که حضور آنان به‌عنوان پایه‌ای از ساختار حکومت بسیار مهم بوده و در تحولات سیاسی و حتی گزینش پادشاه در کنار دین مردان و دبیران عهده‌دار نقشی اساسی بودند. در این باره در نامه تنسر یکی از اصلی‌ترین شخصیت‌ها در انتخاب شاهنشاه «سپهبد سپهبدان» ذکر می‌شود (نامه تنسر به گشنسب، ۱۳۵۴: ۸۸) و ابن‌بلخی (۱۳۷۴: ۲۰۶-۲۱۰) نیز در ردیف نخست شاه‌گزینان از «لشکریان» در کنار «بزرگان فارس» نام می‌برد. این گروه و طبقه نیرومند جهت حفظ و نگهداری سرزمین از دشمن و نفوذ آنان به مرزها و همچنین کنترل شورش‌های داخلی حضور پررنگی را در حکومت نشان می‌دادند. ساسانیان با همین گروه توانستند پایه‌های حکومت خود را استوار سازند؛ بنابراین گرایش آنها به دشمن و پناهنده شدن آنان می‌توانست برای دولت‌های رقیب بسیار سودمند باشد. پناهندگان نظامی و به‌ویژه افراد عالی‌رتبه می‌توانستند در کامیابی نیروی مقصد مؤثر واقع شده و افزون‌بر تضعیف روحیه نیروهای خودی با فاش ساختن اطلاعات و در اختیار دشمن قرار دادن اهداف و نقشه‌های نبرد، سبب ضعف و زبونی سپاهیان مقابل شوند. بدین‌روی در عصر ساسانی دیده می‌شود که شهریاران ساسانی هنگام جنگ‌های برون‌مرزی با تطمیع و تحریک بسیار، سعی در جلب نیروهای دشمن و کشاندن

و پناهندگان با در اختیار قرار دادن اطلاعات در نزد دشمن موجب آن می شدند (Marcellinus, 1902/18: 168-172).

دولت‌ها سعی داشتند با جذب افراد عالی‌رتبه سیاسی و نظامی در تسلط آسان بر مناطق کامیاب گشته و قدرت خود را افزایش دهند. زیرا نقش پناهندگان در جنگ‌ها می‌توانست به‌گونه‌ای باشد که باعث شکست یا پیروزی دولت‌ها شود. گاهی نظامیانی که در سایر سرزمین‌ها به یاری دیگران برای مقابله با دشمنانشان می‌شتافتند، حین مبارزه به نیروی مهاجم پناهنده می‌شدند و ضد دیگری به مبارزه می‌پرداختند و بدین‌گونه در زمره پناهندگان قرار می‌گرفتند (کریستن‌سن، ۱۳۹۳: ۱۶۱). حضور افسران و فرماندهان فراری که از راهبرد و عملکرد نظامی هم‌میهنان خویش آگاهی داشتند در لشکر کشور بیگانه موقعیت مناسبی بود تا نیروی رقیب با استفاده از اطلاعات این پناهجویان بتواند نقشه دشمن را خنثی سازد. هنگامی که ایرانیان در دوره انوشیروان به مارتیروپولیس حمله کردند نظامیان بیزانسی درگیر نارضایتی‌هایی بودند. همین عامل سبب شد تا آنها بتوانند مارتیروپولیس را به تصرف خود درآورند. سیتاس که از افسران خرده‌پای مستقر در مارتیروپولیس بود و از فرمانده ارشد خود رنجیده‌خاطر شده بود به ایران فرار کرد و در دربار خسرو پناهنده شد. او که از سپاهیان رومی اطلاعات داشت پیشنهاد کرد تا چهارصد نفر از سپاهیان ایرانی به رومیان حمله برند. پس از آن که این چهارصد نفر توانستند به شهر وارد شوند دروازه‌های شهر به سوی ایرانیان گشوده شد و آنها توانستند آنجا را تصرف کنند (Evagrius, 1846/6.14: 300-302). منابع ارمنی نمونه‌ای از این خدمات نظامی از سوی پناهجویان ارتشی را

در مرز ارتباط برقرار کرد به دربار ایران پناهنده شد. او اطلاعات کاملی از لشکریان رومی و همچنین از امپراتوری داشت و تمام اطلاعات خود را به شاپور عرضه کرد. شاپور نیز توانست از اطلاعاتی که نصیص شده بود سود ببرد و از آنها استفاده کند. همین امر باعث شد تا آنتونین در نزد شاپور احترام یابد و حتی بیان کرد که حاضر است به‌عنوان راهنما در سپاه ایران خدمت کند (Marcellinus, 1902/18: 168-171). آنتونین یا آنتونینوس با اطلاعاتی که از روم شرقی داشت توانست به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مشاوران شاپور دوم در لشکرکشی او در سال‌های ۳۵۰ و ۳۶۰ در کنار او باشد و به پیشنهاد وی بود که شاپور حمله به سوریه را به‌جای محاصره دژهای میان‌رودان آغاز کرد. شاپور در آغاز به دژ آمیدا در دیاربکر حمله کرد. در این نبرد آنتونینوس به شاپور توصیه کرد به سمت دو قلعه بارزالا^۱ و لائودیاس^۲ بروند تا او بتواند به راحتی آنان را راهنمایی کند و سرانجام پس از دو نبرد سخت، قلعه آمیدا به تصرف ایرانیان درآمد (Marcellinus, 1902/18: 179-198).

باری یکی از دلایل مهمی که شاپور دوم در روزگار خویش توانست پیروزی‌های متعددی در برابر رومیان به‌دست آورد و مناطقی که از دست ایرانیان به‌سبب شکست نرسی از رومیان رفته بود بازگرداند، پناهندگی برخی افراد عالی‌رتبه نظامی به ایران و بهره‌بری شاپور از این افراد در پیشبرد اهداف نظامی بود. بدین‌سان طبق گواهی اسناد تاریخی این شهریار ساسانی در تصرف مهم‌ترین مناطق از پناهجویان نظامی رومی بهره گرفت و حتی دستیابی به قلعه آمیدا در نتیجه استفاده شاپور از سربازان فراری رومی بود (گیبون، ۱۳۷۰: ۲۹۶). آمیانوس مارسلینوس که شاهد این جنگ بود از تأثیرات مهمی سخن می‌گوید که جاسوسان

^۱ Barzala

^۲ Lau dias

اسناد گواهی می‌دهند در نقطه مقابل ساسانیان، در نزد رومیان نیز بیم فاش شدن اطلاعات مهم نظامی و همچنین استفاده از پناهندگان نظامی در امور سیاسی و به‌ویژه پیشبرد جنگ‌ها وجود داشت و البته استفاده از پناهندگان و اطلاعات آنها یکی از راهکارهای مهم و اساسی نزد دولت رومیان بود. بنابراین حتی دولتمردان امپراتوری روم از همان ابتدای شکل‌گیری در راستای این اهداف به پذیرش پناهندگان مختلف به‌ویژه از ساسانیان می‌پرداختند. آنها از ارزش پناهندگان نظامی آگاه بودند؛ زیرا می‌توانستند پناهندگان را به‌سبب موقعیت ضعیفی که در آن قرار داشتند، مجبور به انجام اهداف خویش سازند و با این کار به رومی‌سازی نیز کمک می‌شد (DeBartolo, 2008: 5).

برخورد پادشاهان با صاحب‌منصبان نظامی و طبقه ارثستاران نیز در ایجاد ناخرسندی بین نظامیان مهم بود و در کنار جدال‌هایی که خاندان‌های نظامی همچون کارن، سورن، اسپاهبد و مهران در کسب قدرت و نفوذ بیشتر با یکدیگر داشتند، گاهی می‌توانست موجب گرایش برخی نظامیان به نیروی دشمن شود. در این باره می‌بینیم که هم‌زمان با شاهنشاهی قباد و جدال این شهریار با رومی‌ها در ارمنستان، نرسی و آراتیوس دو سردار ایرانی بودند که در برابر رومیان به جنگ پرداختند و البته بنابه دلایلی بعدها از ایران فرار کرده و به رومیان پناهنده شدند و در لشکرکشی بلزاریوس همراه او به ایتالیا رفتند. پناهندگی و حضور این دو سردار چنان برای رومیان در بحبوحه برخورد‌های نظامی بین ایران و بیزانس مهم بود و دولتمردان بیزانس آن‌چنان تقاضای پناهندگی این دو سردار را ارزشمند می‌دانستند که پیشکار امپراتور که ارمنستانی بود و نرسی نام داشت به

در روزگار خسرو دوم گزارش می‌کنند. طبق این گزارش‌ها آتات خورنی از سردارانی بود که در خدمت سپاه روم بود و بنابر تاریخ سبتوس به‌دلیل اینکه دارای مقام بالایی بود و نجیب‌زاده معروفی به‌شمار می‌رفت، قیصر روم او را به دربار دعوت کرد و و هدایای بسیاری به او داد و دستور داد تا به سپاهیان روم در تراکیه بپیوندد. اما این سردار در میانه راه و به‌دنبال طغیان و شورش که اتفاق افتاد به خسرو پرویز پیوست (سبتوس، ۱۳۹۶: ۱۴۵) و با در اختیار قرار دادن اطلاعات نظامی و همچنین توان نظامی خویش در پیروزی خسرو در جنگ‌ها مؤثر واقع شد.

باتوجه به اهمیت مخفی ماندن اطلاعات نظامی و کتمان ماندن راهبرد فرماندهان در نحوه پیشبرد جنگ‌ها، ایرانیان و رومیان بسیار از فاش شدن اطلاعات نظامی در برخورد‌های نظامی هراس داشتند. بنابراین افزون‌براینکه امیدوار بودند از طریق مهمان‌نوازی خود افراد عالی‌رتبه را به خود جلب کنند و اطلاعات مهمی از دولت رقیب به‌دست آورند، از یک طرف دولت میزبان می‌توانست که پناهنده واقعاً جاسوسی برای جمع‌آوری اطلاعات باشد، اما از طرف دیگر پناهندگان می‌توانستند به‌عنوان خبررسان استفاده شوند (Paolo, 2020: 189-190). بنابراین حتی در روابط تجاری بین ایران و روم بسیار مراقب بودند که به‌خاطر جاسوسی بازرگانان، اطلاعات به سوی دشمن مخابره نشود. به همین دلیل افرادی که دست به این کار می‌زدند را به کیفرهای سخت تهدید می‌کردند. در این راستا مورخ رومی سده چهارم میلادی دلیل کنترل رفت‌وآمدهای مرزی، را ترس و وا همه‌ای می‌داند که دولت‌های مزبور از افرادی داشتند که با رفتن به قلمرو دشمن اطلاعات مهمی را در اختیار رقیب قرار می‌دادند (Marcel-linus, 1902/18: 170-172). بنابراین بدان‌سان که

مرگ خسرو در اختیار شهروراز بود را به قلمرو خویش بازگردانند.

تأثیر پناهندگان مسیحی در مناقشه‌های مرزی و پیروزی در جنگ‌ها

پناهجویان تنها در جرگه سرداران نظامی و سربازانی نبودند که از سپاه خودی به دلایل مختلفی به سپاه دشمن پناهنده شده و حاوی اطلاعات نظامی و مطلع از نقشه‌های جنگی باشند، بلکه گاهی ساکنان یک منطقه که باشندگان آن از لحاظ دینی، دل با غالبان نداشتند و با آنان همراه نبودند، با گریز به سرزمین همجوار از هم‌وردان اربابان خویش طلب یاری می‌کردند. اوضاع داخلی دولت‌ها نیز در این پناهندگی اثرگذار بود و باعث می‌شد صاحب‌منصبان و حتی جمعیت کثیری از ساکنان مناطق مهم مورد مناقشه و شهرهایی که مورد نزاع دولت‌ها بودند به دربار دولت‌های مجاور پناهنده شوند (نک: شپیمان، ۱۳۸۶: ۹۰). بدین‌روی اقلیت‌های دینی در ارتباطات بین کشورها و روابط خارجی ساسانیان و رومیان بی‌تأثیر نبوده‌اند. ازجمله اقلیت‌های دینی موجود در سرزمین‌های تحت تسلط ایرانیان در دوران ساسانیان که در قلمرو دولت غربی نیز حضور داشته و جهت‌گیری و گرایش‌های آنها به ایران یا روم می‌توانست در اهداف سیاسی- نظامی دولت‌های مزبور تأثیرگذار باشد می‌توان به بوداییان، یهودیان و به‌ویژه به مسیحیان اشاره کرد. این اقلیت‌ها با حضور خود در دولت‌ها، باعث تغییراتی در گرایش آنها نسبت به خود نیز می‌شدند و همچنین در دیدگاه آنها نسبت به دولت مقابل خود بی‌تأثیر نبودند (دیاکوف، ۱۳۴۶: ۳۸۴-۳۸۵). وجود جوامع دینی مشترک در بین سرزمین‌های متفاوت باعث ارتباط بین هم‌کیشان می‌شد. همان‌طور که می‌دانیم در دوره ساسانی مسیحیان هم در سرزمین ایران و هم در سرزمین

رسم پیشکش به آن دو مبلغ زیادی سکه پرداخت (Procopius, 1914/1: 101).

سوی موارد فوق، از سرداران ایرانی که در دوره خسرو پرویز به رومیان پیوست و در پیروزی بیزانس در جدال با ساسانیان و به‌ویژه دستیابی به مناطق مهم مرزی حائز اهمیت بسزایی بود، می‌توان به شهربراز اشاره کرد. شهربراز اسپهبد سپاه خسرو پرویز و ازجمله دو سردار بزرگی بود که در پیروزی‌های چشمگیر خسرو نقش داشته و توانسته بود اورشلیم را فتح کند و متصرفات و غنایم بسیاری ازجمله صلیب مقدس مسیحیان را نصیب ایران و ایرانیان سازد، اما سپس مورد خشم و غضب خسرو دوم قرار گرفته و در دیدار با هراکلیوس برای جنگ با خسرو پرویز با او هم‌پیمان شد (طبری، ۱۳۶۲: ۲/۷۴؛ دینوری، ۱۳۶۴: ۱۳۶؛ جاحظ، ۱۳۲۸: ۲۲۶-۲۳۲) برخی برآن‌اند که شهربراز پس از این رخداد مسیحی شده و به هراکلیوس پیوست (رویدادنامه خوزستان، ۱۴۰۰: ۸۷). اما آن‌گونه که منابع کلاسیک مانند وقایعنامه سیرت گزارش می‌دهند؛ شهربراز در ازای غسل تعمید پسرش نیکتاس، بازگرداندن صلیب حقیقی و تخلیه نیروهای ایرانی که مصر و شام را اشغال کردند، حمایت هراکلیوس را دریافت کرد (Wood, 2013: 180). به‌هرروی وی با حمایتی که از هراکلیوس دریافت داشت عَلم طغیان برافراشته و برخی فرماندهان و سرداران سپاه را با خود همراه ساخت و بدین‌گونه در عقیم ماندن پیشروی‌های نظامی خسرو تأثیر بسزایی گذاشت (مسکویه، ۱۳۶۹: ۲/۷۴؛ مسعودی، ۱۳۷۴: ۲۷۲؛ Wood, 2013: 218). ارزش این گسیختگی از ساسانیان و پیوند با بیزانس برای هراکلیوس از لحاظ نظامی چنان بود که رومیان توانستند مناطق ازدست‌رفته که حتی پس از

پناهندگان بدین امر مبادرت می‌ورزید. به‌طوری‌که دو فرزند واساک ثروتمندترین مرد و بالاترین مقام ارمنی را در دربار تیسفون به‌صورت گروگان نگه داشته بود و از داماد واساک، ورازوغان، یک مرتد آشکار، که همیشه درگیر دسیسه علیه پدر همسرش بود و به پایتخت ایران پناهنده شده بود برای پیشبرد سیاست‌های خویش بهره می‌برد (Korkjian, 1958: 145).

باری در تاریخ ایران و روم باستان بارها و بارها شاهد کسانی بودیم که برای امنیت به امپراتوری روم یا ساسانی می‌گریختند و البته در بین این افراد که شامل بردگان، رعیت‌ها و جنایتکاران و مدعیان قدرت و شخصیت‌های سیاسی و غیر سیاسی می‌شدند، کسانی بودند که هیچ تقصیری جز ایمان خود نداشتند و به‌خاطر آزار مذهبی به‌عنوان مدافع و قهرمان دین خویش پناه گرفته بودند. این پناهندگی‌ها و پناهجویان گاهی چنان پرشمار و همچنین برای دو طرف مهم بودند که در معاهده ۵۶۱ هر دو کشور موافقت کردند که ورود پناهجویان را ممنوع کنند و در صورت بروز این رخداد، به اجبار آنها را به کشور خود بازگردانند (Higgins, 1941: 287-292). بااین‌حال هیچ‌گاه به معنی واقعی شاهد اجرای این قرارداد و تفاهم نامه نبودیم زیرا گریز اقلیت‌های مسیحی به قلمرو ایران و روم می‌توانست سبب شود که دولت‌های مزبور افزون‌بر استفاده از توانایی این افراد در امور اقتصادی و نیروی کار ارزان (DeBartolo, 2008: 21)، در امور نظامی و جنگ‌ها نیز از این افراد بهره‌جویند.

حضور اقلیت‌های ددرساز مسیحی در ایران و همچنین بحران‌های جانشینی که معمولاً پس از مرگ شهریار ساسانی گریبان‌گیر مدعیان قدرت می‌شد و رقابت‌ها و جدال‌هایی را بین صاحبان مناصب پدید می‌آورد. در کنار عوامل

روم حضور داشتند و ارتباط آنها با یکدیگر نیز سبب می‌شد اطلاعاتی درباره سرزمینی که در آن زندگی می‌کردند ردوبدل شود اما این اطلاعات تأثیری در روابط دولت‌ها نمی‌گذاشت تا زمانی که مسیحیت دین رسمی روم شد و این مسئله سبب شد تا مسیحیان مورد ظن شاهان ایرانی قرار گیرند. پس از این روزگار که در عصر شاپور دوم رخ داد، یکی از دلایل برخورد ایران و بیزانس مسئله اقلیت‌های دینی مسیحی و زرتشتی بود که در برخی مناطق مرزی و به‌ویژه در ارمنستان می‌زیستند. اینان گاه با پناهنده شدن به دربار ایران و روم موجبات جدال بین دو قدرت باستانی را فراهم آورده و البته در کامیابی و یا ناکامی دو طرف مؤثر بودند. دراین‌باره گفتنی است طبق شوه‌د موجود در اواخر قرن چهارم میلادی ایران و روم روابط به‌نسبت آرام‌تری نسبت به زمان کنستانتین داشتند. اما با تعقیب و آزار مسیحیان در ایران، آنان به بیزانس و دشمن ساسانیان پناهنده شدند و به‌دلیل خودداری از بازگرداندن این پناهندگان به ایران بین دو دولت جنگ در گرفت (رایس، ۱۳۸۴: ۵۶).

گرایش ارمنیان به دین مسیحیت می‌توانست موجب گرایش و جانبداری ارمنیان به هم‌کیشان مسیحی در روم شده و در راستای اهداف سیاسی رومیان گام بردارند. بدین‌روی ساسانیان تا دهه‌ها درصدد برکشیدن زرتشتیان ارمنی و ایجاد تفرقه در بین ارمنیان مسیحی بودند و با جلب پناهندگانی که به دین باستانی خود وفادار بودند در تحقق این هدف می‌کوشیدند. برای نمونه در روزگار بین فرمانروایی یزدگرد اول تا زمان فرمانروایی یزدگرد دوم، دولت ایران به‌رنحو ممکن خواهان همراه ساختن ناخارارهای بزرگ با خویش و دور ساختن آنها از روم و دین مسیحیت بود و با انواع اقدامات مانند تطمیع، تهدید و یا از طریق گروگان‌ها و

اختلافی که با تعالیم نسطوریوس^۱ بطریق^۲ قسطنطنیه در بین مسیحیان ایرانی و روم (۴۸۴ م) رخ داد؛ ناخشنودی ساسانیان را به دنبال نداشت زیرا باعث شد آنها کلیسای مسیحی که مخالف کلیسای بیزانس بود، داشته باشند (شیپمان، ۱۳۸۶: ۴۹-۵۰؛ نیز نک: میلر، ۱۳۸۲: ۲۹۹). محکوم شدن مکتب نسطوریوس در افسوس و همچنین در خالکدون^۳ باعث شد آنها همانند مونوفیزیت‌ها به عنوان یک گروه ملحد به سرزمین‌های همسایه پناه برند و بخش بزرگی از آنها به ساسانیان روی آوردند. پس از این مشاهده می‌شود که ساسانیان به راحتی از این اقلیت دینی در نبرد با بیزانس بهره می‌جویند و حتی مسیحیان بسیاری در جنگ‌های ایرانیان با دشمنان شرقی و غربی یعنی عیسویان رومی شرکت کرده و در وضعی برابر در کنار و هم‌دوش هم‌میهن‌ان زرتشتی خود در جنگ‌ها حضور داشتند و در برخی موارد حتی سمت فرماندهی سپاه ایرانی برعهده آنان بوده است؛ به گونه‌ای که گریگور^۴ مسیحی رهبر ایرانیان مسیحی در جنگ با رومیان بوده است (Asmussen, 2007: 934) و مسیحیان ایرانی در جنگ قباد با بلیساریوس (۵۳۱ م) در سپاه ایران می‌جنگیدند و در آشوب مزدکیان هم بزرگان کلیسای ایرانی در کنار موبدان زردشتی بودند (جلیلیان، ۱۳۹۶: ۳۲۰).

برآیند

حوادث و رخداد‌های سیاسی مانند درگیری‌های داخلی و فرهنگی یا تعصبات مذهبی موجود در دولت‌ها و بحران‌های اقتصادی در کشورهای مبدأ دست به دست هم می‌دادند تا عاملی برای مهاجرت و پناهنده شدن افراد باشند. در کنار

دیگر از دلایلی بود که موجب پناهندگی مقامات نظامی به کشور متخاصم می‌شد و رومیان که به‌دقت اقدامات دولتمردان ساسانی و رخداد‌های قلمرو ساسانیان را زیر نظر داشتند در جلب و جذب ناراضیان و مخالفان می‌کوشیدند. در این بین شاهد حضور افرادی از طبقات نظامی ساسانی در روم و ارتش بیزانس هستیم. به‌طوری‌که در دوره یزدگرد اول و بهرام پنجم که تعقیب و آزار عیسویان ادامه داشت. اسپید نامی که مأمور تعقیب عیسویان بود، پس از یاری دادن به عیسویان به رومیان پناهنده شد. به عقیده کریستن‌سن این شخص از عمال عالی مقام ایرانی بود و باتوجه به نام و عنوانش باید از یکی از خاندان‌های اسپاهید بوده باشد و یا دارای منصب سپاهبدی بوده است (کریستن‌سن، ۱۳۹۳: ۲۰۳). از نتایج برخورد خشونت‌آمیز و متعصبانه مهرنسه با مسیحیان که در دوره پادشاهی یزدگرد اول و بهرام پنجم و نیز پس از او یزدگرد دوم، به‌عنوان وزیرگ‌فرمدار نقش مهمی را در حکومت ساسانی ایفا می‌کرد، فرار پناه‌جویان مسیحی به قلمرو بیزانس بود (پورشریعتی، ۱۳۹۸: ۱۰۸) امری که در افزایش جمعیت و نیروی نظامی در روم کارگر افتاده و رومیان در روزگار این شاهان ساسانی به‌سبب جانبداری مسیحیان و حمایتی که از سوی این اقلیت دینی می‌شدند، در سیاست خارجی و حتی نبردها کامیاب بوده و هیچ‌گاه مغلوب ساسانیان نشدند و این وضعیت تا پایان روزگار پیروز و عصر قباد و هنگام انشقاق در مسیحیت ادامه داشت (Wiesehofer, 2001: 202؛ کریستن‌سن، ۱۳۷۹: ۳۶۵) تا اینکه در دوره پیروز مذهب نسطوری به‌عنوان نحله‌ای خاص از کلیسای مسیحی ایران پیدا شد.

¹ Nestorius

² patriarch

³ Chalcedon

⁴ Grigor

پیشبرد اهداف توسعه طلبانه و مناطق مورد مناقشه استفاده می کردند. در کنار نظامیان و شاهزادگان که افزون بر محبوبیت در بین بخشی از بزرگان و سربازان، مهارت و اطلاع نظامی خاصی را در اختیار دولت های متخاصم و مبدأ قرار می دادند و بدین سان سبب نفوذ و تسلط کم در در سر دولت ایران و یا روم بر مناطق مورد منازعه و یا پیروزی در نبردها می شدند، نباید و نمی توان نقش اقلیت های دینی مناطق مورد مناقشه بین ایران و روم و جمعیت ساکن در مرزهای دو کشور را نادیده گرفت. زیرا این افراد و جمعیت ها افزون بر افزودن قدرت نظامی کشور میزبان به سبب بالابردن توان جمعیتی کشور، با گرایش و همدلی که به قدرت آن سوی مرزها داشتند، قدرت رقیب را به سهولت و با صرف کمترین نیروی نظامی بر منطقه خویش و شهر و ایالتی که این پناهجویان باشندگان اصلی آن محسوب می شدند، مسلط می کردند.

مسائل فوق مسئله جانشینی امری بود که در همه دوره ها گریبان حکومت ها را می گرفت و اختلاف و نزاع در خانواده سلطنتی باعث می شد تا کشور دچار مشکلات و جنگ های داخلی شود و گاهی برخی شاهزادگان و وابستگان خاندان شاهی که مقام خود را از دست رفته می دیدند، به کشور متخاصم و رقیب پناهنده شوند. در این بین نیز دولت ساسانیان و رومیان که به یکدیگر و کشور هم به عنوان مأمن و پناهی می نگریستند که در هنگام مشقات و بحران ها می توانستند از امکانات آن کشور بهره مند شوند و با وجود خصومت ها و تضاد منافع از حمایت دولتمردان کشور مقابل استفاده ببرند، نهایت استفاده را از پناهندگان و این شخصیت های مطرح سیاسی کشور رقیب در تحقق بخشیدن به اهداف سیاسی می بردند. به دیگر سخن دولت ساسانی و روم که منافع و اهداف مشخصی را در قلمرو و مرزهای یکدیگر دنبال می کردند، همواره از پناهجویان استقبال کرده و از توان و جایگاه آنها به عنوان اهرمی در

کتابنامه | Bibliography

- ابن بلخی. (۱۳۷۴). فارسنامه، به اهتمام گای لسترنج، تهران: دنیای کتاب.
- Ibne Balkhi. (2006). *Farsnameh*, Edited by Guy Le Strange and Reinold Alen Nikelson, Tehran: world of book (in Persian).
- پلوتارک. (۱۳۳۸). حیات مردان نامی، رضا مشایخی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- Plutarch. (1959). *Lives of Famous Men*, Reza Mashayekhi. Tehran: Book Translation and Publishing Company (in Persian).
- پورشریعتی، پروانه. (۱۳۹۸). افول و سقوط شاهنشاهی ساسانی. آوا واحدی نوایی، تهران: نشر نی.
- Pourshariyati, P. (2019). *Decline and Fall of the Sasanian Empire*. Translated by Ava Vahedi Navai, Tehran: reed Publication (in Persian).
- پیرنیا، حسن. (۱۳۸۰). تاریخ ایران، تهران: انتشارات خیام.
- Pirnia, H. (2002). *History of Iran*, Tehran: Khayyam Publications (in Persian).
- جلیلیان، شهرام. (۱۳۹۶). تاریخ تحولات سیاسی ساسانیان، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت)
- Jalilian, Sh. (2017). *History of Sasanian Political Developments*, Tehran: The Organization for Researching and Composing University Text-books in the Islamic Sciences and the Humanities (SAMT) (in Persian).
- خورنی، موسی. (۱۳۸۰). تاریخ ارمنیان، ترجمه ادیک باغداساریان (گرماتیک)، تهران: ناشر مولف
- Khorenatsi, M. (2001). *History of the Armenians*, translated by Edik Baghdasarian (Germanic), Tehran: Author's Publisher (in Persian).
- دریایی، تورج. (۱۳۹۱). ناگفته های امپراتوری ساسانیان، ترجمه آهنگ حقانی، محمود فاضلی بیرجندی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه
- Daryaei, T. (2012). *The Untold Stories of the Sasanian Empire*, translated by Ahang Haghani, Mahmoud Fazeli Birjandi, Tehran: Parse Book

- Tehran: Farzan Rooz Publications. (in Persian).
- طبری، محمد بن جریر. (۱۳۶۲). تاریخ طبری یا تاریخ الرسل و الملوك، جلد ۲، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: اساطیر. Tabari, M. (1983). *The History of Prophets and Kings*, vol. 2, Translated by Aboul-ghasem Payandeh, Tehran: Asatir (in Persian).
- جاحظ، ابوعثمان عمرو بن بحر. (۱۳۲۸). تاج در اخلاق پادشاهان و منش ایشان، ترجمه حبیب‌الله نوبخت، تهران: چاپ تابان
- Jahiz, A. (1949). *The Crown in the Ethics of Kings and Their Manners*, translated by Habibollah Nobakht, Tehran: Taban Press. (in Persian).
- فرای، ریچارد نلسون. (۱۳۹۶). تاریخ باستانی ایران، مسعود رجب‌نیا، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- Fry, R. (2017). *Ancient History of Iran*, translated by Masoud Rajabnia, Tehran: Scientific and Cultural Publications (in Persian).
- فرای، ریچارد نلسون. (۱۳۷۳). تاریخ سیاسی ایران در دوره ساسانیان، تاریخ ایران از سلوکیان تا فروپاشی ساسانیان، پژوهش دانشگاه کمبریج، ترجمه حسن انوشه، جلد ۳، قسمت اول، تهران: امیرکبیر
- Frye, R. (2001). *Iran's Political History in Sassanian era, Cambridge History of Iran, Vol.3 Part 1*, Translated by Hasan Anoushe, Tehran: Amirkabir (in Persian).
- کریستن‌سن، آرتور. (۱۳۹۳). ایران در زمان ساسانیان، رشید یاسمی، تهران: انتشارات صدای معاصر
- Christensen, A. E. (2014). *Iran in Sassanian era*, Translated by Gh. Rashid Yasemi, Tehran: Contemporary Voice Publications. (in Persian).
- گیبون، ادوارد. (۱۳۷۰). انحطاط و سقوط امپراتوری روم، ترجمه ابوالقاسم طاهری، تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی
- Gibbon, Edward. (1999). *The Decline and Fall of the Roman Empire*, translated by Abolghasem Taheri, Tehran: Islamic Revolution Publications and Education. (in Persian).
- مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین. (۱۳۷۴). مروج الذهب، ج ۲، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی
- Masoodi, A. (1935). *Moruj al-zahab va Maaden al-jouhar*, Translated by Abolghasem Payandeh, Tehran: Scientific and cultural Publications (in Persian).
- مسکویه، ابوعلی. (۱۳۶۹). تجارب الامم، ترجمه ابوالقاسم Translation and Publishing Company (in Persian).
- دریایی، تورج. (۱۳۸۳). شاهنشاهی ساسانی، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: ققنوس
- Daryaee, T. (2004). *Sassanian Empire*, translated by Morteza Saghebfar, Tehran: Qoghnoos. (in Persian).
- دیاکونف. م.م. (۱۳۴۶). تاریخ ایران باستان، ترجمه روحی ارباب، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- Diakonoff. M.M. (1967). *History of Ancient Iran*, translated by Ruhi Arbab, Tehran: Book Translation and Publishing Company (in Persian).
- دینوری، ابوحنیفه احمد بن داود. (۱۳۶۴). اخبار الطوال، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران: نشر نی.
- Dinawari, A. (1985). *Akhbar al-Tawwal*, translated by Mahmoud Mahdavi Damghani, Tehran: reed Publication (in Persian).
- رایس، دیوید تالبوت. (۱۳۸۴). ایران و امپراتوری روم شرقی (بیزانس)، ترجمه عزیزالله حاتمی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- Rice, D. (2005). *Iran and the Eastern Roman Empire (Byzantine)*, translated by Azizollah Hatami, Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company (in Persian).
- رویدادنامه سریانی موسوم به رویدادنامه خوزستان (روایتی از آخرین سالهای پادشاهی سریانی). (۱۴۰۰). ترجمه خداداد رضاخانی؛ سجاد امیری باوندپور، تهران: نشر حکمت سینا.
- Syriac chronicle known as the Chronicle of Khuzestan (a narrative of the last years of the Syriac kingdom). (1400). Translated by Khodadad Rezakhani; Sajjad Amiri Bavandpour, Tehran: Hekmat Sina Publishing (in Persian).
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۸۴). روزگاران (تاریخ ایران از آغاز تا سقوط پهلوی)، تهران: انتشارات سخن.
- ZarrinKoob, A. (2005). *Rozagaran (History of Iran from the beginning to the fall of the Pahlavi Dynasty)*, Tehran: Sokhan Publications (in Persian).
- سبنوس، اسقف باگراتونیک. (۱۳۹۶). تاریخ سبنوس، ترجمه محمود فاضلی بیرجندی، تهران: ققنوس
- Sebeos, Bishop of Bagratunik. (2017). *History of Sebeos*, translated by Mahmoud Fazeli Birjandi, Tehran: Qoghnoos. (in Persian).
- شیپمان، کلاوس. (۱۳۸۶). مبانی تاریخ ساسانیان، ترجمه کیکائوس جهانداری، تهران: انتشارات فرزاد روز.
- Schippmann, K. (2007). *Fundamentals of Sasani-an History*, translated by Kikawus Jahandari,

- انسانی و مطالعات فرهنگی.
- Noldeke, T. (1979). *History of Iranians and Arabs in Sassanians era*, Translated by Abbas Zaryab, Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies (in Persian).
- داندامایف، محمد.آ. (۱۳۸۱). تاریخ سیاسی هخامنشیان، ترجمه خشایار بهاری، تهران: نشر کارنگ
- Dandamayev, M. A. (2002). *Political History of the Achaemenids*, translated by Khashayar Bahari, Tehran: Karang Publication (in Persian).
- ولسکی، یوزف. (۱۳۸۳). شاهنشاهی اشکانی، ترجمه مرتضی ثاقبفر، تهران: ققنوس
- Wolski, J. (2004). *The Parthian Empire*, translated by Morteza Saghebfar, Tehran: Qoghnoos.
- وینتر، انگلبرت؛ دیگناس، بناته. (۱۳۸۷). روم و ایران دو قدرت در کشاکش و همزیستی، کیکاووس جهاننداری، تهران: نشر و پژوهش فرزاد روز
- Winter, Engelbert and Beate Dignas. (2008). *Rome and Iran are two world powers in conflict and coexistence*, Translated by Keykavoo Jahan-dari, Tehran: Farzane Rooz (in Persian).
- امامی، تهران: انتشارات سروش
- Maskevaih, A. (1990). *Tejareb alomam*, Translated by Abolghasem Emami, Tehran: Soroush (in Persian).
- مشکور، محمد جواد. (۱۳۶۳). ایران در عهد باستان (در تاریخ اقوام و پادشاهان پیش از اسلام)، بی جا: انتشارات اشرفی.
- Mashkoo, M. J. (1984). *Iran in the Ancient Era* (in the History of Tribes and Kings before Islam), Ashrafi Publications (in Persian).
- میلر، و.م. (۱۳۸۲). تاریخ کلیسای قدیم در امپراتوری روم و ایران، ترجمه علی نخستین، تهران: انتشارات اساطیر
- Miller, W. M. (2003). *History of the Ancient Church in the Roman Empire and Iran*, translated by Ali nakhostin, Tehran: Asatir Publications (in Persian).
- ناهه تنسر به گشنسب. (۱۳۵۴). ترجمه مجتبی مینوی، تهران: شرکت سهامی خوارزمی
- Nameye Tansar. (1975). Translated by Mojtaba Minovi, Tehran: kharazmi Institute (in Persian)
- نولدکه، تتودور. (۱۳۷۸). تاریخ ایرانیان و عربها در زمان ساسانیان، عباس زریاب خویی، تهران: پژوهشگاه علوم
- Forschungen zum Alten Testament* 81, ed. A. Berlejung, 263–287.
- Daryaee, Touraj. (2008). *The Political History of Ērān in the Sasanian Period*. California State University, Fullerton. The Sassanika Project: Late Antique Near East Project.
- DeBartolo, Dominick. (2008). Refugees from the 1st through 4th Centuries: Racial, Economic, Cultural, and Practical Issues along the Borders. *John Wesley Powell Research conference*. 2007-2008, 1-30
- Dio, Cassius. (1925). *Roman History*, Translated by Earnest Cary, In nine volums, VIII. Book 61-70. London: William Heinemann, New York: G.P. Puntnam's sons
- Edwell, Peter M. (2008). *Between Rome & Persia, the middle Euphrates Mesopotamia and Palmyra under Roman control*. Routledge
- Evagrius Scholasticus. (1846). *Ecclesiastical History (AD 431-594)*, E.Walford. London: Samuel Bagster & sons
- Gray, Benjamin. (2017). Exile, refuge and the Greek polis: between justice and humanity. *Journal of Refugee Studies* 30 (2), 190-219
- Higgins, Martin. J. (1941). *International Relations*

English

- Agathias. (1975). *The Histories*. Joseph D. Frendo. Walter DE Gruyter. Berlin, Germany
- Ammianus Marcellinus. (1935). *Ammianus Marcellinus*, With an English translation by John C. Rolfe (The Loeb Classical Library), volume I, London:W. Heinemann. Cambridge, Massachusetts:Harvard University Press.
- Ammianus Marcellinus. (1902). *The Roman History of Ammianus Marcellinus*. Translated by: C. D. Yonge, B. A, London: George Bell & sons.
- Arabzadeh Sarbanani, Morteza. (2024). A Review of Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbors and Rivals, *Persica Antiqua*, VOL. 4, NO. 7, 67-72. <https://doi.org/10.22034/pa.2024.413984.1059>
- Asmussen, J. P. (2007). Christians in iran, Iranian society and Law, *The Cambridge History of Iran*, In Ehsan Yarshater (ed.), Volume 3, part 2, *The Seleucid, Parthian and Sasanian periods*, Columbia University, New York:Cambridge University Press, 924-948
- Burke, A.A. (2012). Coping with the effects of war: Refugees in the Levant during the Bronze and Iron Ages. In *Disaster and relief management*.

- at the Sixth Century. *The Catholic Historical Review*, vol.27. NO.3 (oct. 1941), 279-315
- Justel, Josué. J. (2020). 'Run for your Lives!' War and Refugees in the Ancient Near East during the Late Bronze Age. In K. Ruffing, S. Fink, K. Groß-Krüpe, R. Rollinger (eds.), *Societies at War*. Wien/Vienna: Austrian Academy of Sciences, 307-32
- Katarzyna Maksymiuk. (2021). Armenia in Political and Military Activities of Ardaxšir I, *Persica Antiqua*, VOL. 1, NO. 1, 87-96. <https://doi.org/10.22034/pa.2021.133726>
- Malalas, John. (1986). *The Chronicle of John Malalas*, Translated by Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys and Roger Scott with Brian Croke, Jenny Ferber, Simon Franklin, Alan James, Douglas Kelly, Ann Moffatt, Ann Nixon, Australian National University: Canberra.
- Menander. (1985). *The History of Menander the Guardsman*, Edited and Translated by R. C. Blockley, Published by Francis Cairns (Publications) Ltd: 6.1
- Paolo, A. Tuci. (2020). Refugees in Ancient Greece. *Università Cattolica del Sacro Cuore*, Milano. Pallas. 167-190
- Procopius. (1914). *History of the wars*, H. B. Dewing, Book 1 and 2, London: William Heinemann, New York: The Macmillan Co.
- Rawlinson, G. (1874). *The Seventh great oriental monarchy*, Vol 1 (of 7): Chaldaea The History, Geography, And Antiquities of Chaldaea, Assyria, Babylon, Media, Persia, Parthia, And Sassanian or New Persian Empire; With Maps and Illustrations. London.
- Schmitt, Rüdiger. (2010). Greece i. Greco-Persian Political Relations, *Encyclopædia Iranica*, XI/3, 292-301, available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/greece-i> (accessed on 23 February 2012).
- Theophylact Simocatta. (1988). *The History of Theophylact Simocatta*. Micheal and Mary Whitby New York: Oxford university Press Inc.
- Wiesehofer, Josef. (2001). *Ancient Persia from 555 BC to 655 AD*, Translated by: Azizeh Azodi, I.B. London & New York: Tauris Publishers.
- Wood, Philip. (2013). *The Chronicle of seert* (christian historical imagination in late antique iraq), translated by Anthony Alcock, Oxford, United Kingdom: Oxford University Press
- Zonaras. (2009). *The History of Zonaras, From Alexander severus to the death of Theodosius the Great*. Thomas M. Banchich & Eugene N. Lane. Routledge.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی